

ОЛЕНА ТОДОР
ТВОРЕННЯ СИНОНІМІВ ВІД РІЗНОПОНЯТТЄВИХ СЛІВ

У художніх текстах основою словесної експресивності є насамперед образність, яка сприяє створенню яскравого емоційного уявлення про предмет. Граматична віднесеність лексеми до певної частини мови теж якоюсь мірою впливає на її експресивні можливості. Скажімо, образність яскраво проявляється у дієслів, що утворилися від іменників шляхом метафоричної семантичної мотивації. Особливістю семантичної структури речовинних дієслів є відображення двох поєднаних уявлень: образу предмета і образу дії. Це надає можливість виразити суб'єктивну оцінку процесу і не просто назвати дію, а живописати її. Поєднання двох частиномовних семантик часто сприяє більшій виразності компонентів образності і оцінності як складових експресивності лексеми.

Під час метафоричного переносу на перший план виходить значення ознаки: Басараби здригнулися, жоден не рушився з місця. *Покаменіли*. (В. Стефаник); Христина *задерев'яніла*. (О. Бердник); Дівчина безвольно опустила руки в його обіймах, *закрижаніла*. (О. Бердник); За куцями почувся гавкіт собаки. Бандити *остовпіли*. (О. Бердник). Експресивні можливості виділених дієслів зумовлені прямою співвіднесеністю їх з образними іменниками — *дерево, скло, крига, камінь, стовп*.

Аналізуючи синонімічну групу із загальним значенням «завмерти, застигнути на місці», можна помітити, що смислова структура слів *дерево* і *камінь*, з одного боку, *крига* і *стовп*, — з другого, не збігається. Але у кожній парі є загальні елементи значення: у (1) — «твердість», у (2) — «нерухомість». Механізм переносу проявляється у виявленні саме цих ознак і в зніманні всіх інших. Маємо такий синонімічний ряд: — «завмерти, застигнути на місці» — *остовпіти, закрижаніти, оскляніти, покаменіти, закам'яніти, задерев'яніти*.

Іменники *гвинт* і *клей*, від яких утворені дієслова *розгвинтитися* і *розклеїтися*, незважаючи на відмінності у семантиці (/1/ — конкретно-предметне; /2/ — речовинне; /1/ позначає знаряддя дії; /2/ — засіб дії), мають спільний компонент значення: і (1), і (2) позначає щось таке, що поєднує частини предметів або предмети. Для виникнення переносних значень ця спільність виявляється сильнішою, ніж понятійні розбіжності. Переносні значення дієслів виявляються синонімічними: — Був [Сиволап] оце в мене. Зовсім нерви *розгвинтилися* у людини. (Д. Ткач); Я здогадався, чому в той час зайшли Недокус і Сягайло. Поспівчувати, можливо, підтримати. А треба, бо справді ж розкис, *розклеївся* чоловік. (Ю. Збанацький). Тлумачний словник української мови дає таке пояснення значень цих слів: *розгвинчуватися* — перен., розм. «виходити із стану нормального функціонування»; *розклеюватися* — перен., розм. «занепадати духом», «погано себе почувати». Синонімом до цих слів можна вважати (теж у переносному значенні) і дієслово *розмагнічуватися*: — Ну і згадує на здоров'ячко, — грубо кинув він. — Тоді був такий настрій... *Розмагнітився*. (О. Донченко). Синонімічна група поповнюється словом *розмагнітитися* небезпідставно: за допомогою магніту здійснюється поєднання деяких предметів. Втрата магнітних властивостей порушує з'єднання. Звідси *розмагнічуватися* у переносному значенні «ставати бездіяльним, безвольним, пасивним», «зслабнути фізично».

Отже, при творенні дієслів від різних за значенням іменників відбувається наближення у значеннях похідних відіменникових речовинних дієслів. Маючи спільне дієслівне значення, вони стають синонімами.